

Puşkin'in *Erzurum Yolculuğu* ve Bazı Gerçekler

PROF. DR. TUNCER GÜLENSOY

Puşkin'i "Babçesaray Çeşmesi" adlı şiiri ile tanıdım. Rusça aslından Türkçeye tercüme edilen bu şiiri rahmetli emekli general Fuat ULUÇ, aslını bozmadan yeniden yorumlamıştı. Şimdi nerede yayımlandığını hatırlamıyorum.

Tam adı Alexander Puşkin (1799-1837) olan büyük Rus hikâye-roman-hatıra yazarı ve şair Puşkin, 1829 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, 1835 yılında, Rus ordusuyla birlikte yola çıkarak Erzurum'a kadar gelmiş ve Moskova - Kaluga - Belev - Orel - Kursk - Harkov - Voronej bozkırları Georgiyevsk - Podkum - Vladikafkas - Kapkay - Terek boyu Lars - Daryal karakolu- Kazbek Dağı / Köyü -Troitski kapıları- (Gürcistan) Gut Dağı- Kavşaur Ovası - Aragva Deresi- Anaur - Kura Nehri - Paysanaur - Tiflis- Gümrü Arpaçay - Erzurum arasında gördüğü köy hayatı, Kalmuk, Türk, Çerkez, Osetin, Gürcü ve Ermeni halktan insanlar, savaşın dehşeti, ölen askerler ve yanan yıkılan yerleri süssüz ve abartısız sözcüklerle anlatarak, geçmiş tarihe ışık tutmuştur.

Erzurum Yolculuğu Ataol Behramoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Haziran 1999'da *Cumhuriyet* gazetesinin *Cumhuriyet Dünya Klasikleri Dizisi* içinde basılmıştır. Behramoğlu'nun akıcı ve temiz Türkçesi de eserin okuyuşunu kolaylaştırmaktadır.

Puşkin, yol boyunca gördüğü doğa güzelliklerini, yerleşik halkların hayat hikâyelerini anlatır.

"*Kalmuklar, menzil* (yolcu arabalarının at değiştirdiği durak) kulübelerinin yakınlarına yerleşmişler. Çadırlarının yanında, Orlovski'nin güzel desenlerinden tanıdığımız biçimsiz, tüylü katırları yayılıyor. Geçen gün, beyaz keçe ile kaplanmış kareli çubuk örgüden bir Kalmuk çadırına uğradım. Aile Kabvalıya hazırlanıyordu. Orta

yerde bir kazan kaynıyor; duman, çadırın tepesinde açılmış bir delikten çıkıp gidiyordu. Güzelce bir Kalmuk kıızı oturmuş dikmiş dikiyor, bir yandan da tütün içiyordu.”

tümcelerinden, Kalmukların sosyal hayatları hakkında bilgi edinebiliyoruz. Puşkin'in anlattığı bu Kalmuk çadırı, Orta Asya'da Kırgız ve Kazakların kullandığı, adına *yurt* (*curt/jurt*) ya da 'boz üy' dedikleri Türk çadırından başka bir şey değildir. Moğollar da bu çadırı kullanırlar ve adına *kerege* derler. Bu çadırın ana maddesi ağaç dallarından örülmüş ana duvarlar ile bu duvarların üzerine kaplanan *keçe* (Kırgızca: *kıyız*)'dir. Çadırın tepesinde, dumanın çıktığı deliğin adı Kırgızcada *tündük*'tür. *Tündük*'ün üzerinde bir kapak bulunur ve hava yağışlı olunca, bu kapağa bağlı ip aşağıdan çekilerek delik kapatılır. Puşkin, gördüğü bu çadırın siyah-beyaz fotoğrafını bizler için çekebilmiş.

Kalmuk çadırının içindeki hayat da Puşkin'in dikkatini çekmiş:

“Tütün çubuğunu bana uzattı; kendisi kahvaltıya oturdu. Kazanda koyun yağıyla tuzlu çay kaynıyordu. Kız kendi keşesini bana uzattı. Onu kırmak istemedim. Dişimi sıkarak biraz yedim. Başka bir halk mutfağının bundan daha kötü bir şey çıkaracağını sanmıyorum. Kemirmek için bir şeyler istedim. Bir parça kuru kısrak eti verdiler. Ona da şükrettim. Kalmuk kızının cilveleri gözümü korkutmuştu. Çadırdan çabucak çıktım ve bu bozkır Kirke'sinden hemen uzaklaştım.”

sözlerinden, Kalmuk kadın ve kızlarının da tütün içtiğini öğreniyoruz. Puşkin'in anlattığı 'koyun yağı ile kaynatılan çay' bozkır insanının, Türk ve Moğol halkının temel gıda maddesidir. Yağ (Kırgızca: *may*) ve 'tuzlu çay' olmazsa, bozkırın yorucu hayatına ve uzun soğuk gecelerine katlanmak kolay olmaz. Kırgızlar bugün bile sabah kahvaltısında kaynatılarak suyu dondurulmuş kelle-paça jölesi yerler. Kısrak eti de Türk ve Moğollar için çok değerli bir gıdadır. Öyle her at kesilmez. Eti yenecek *tay* ancak 7-8 ay sonra kesilir. Bu tayın üzerine eyer vurulup binilmez, arabaya koşulmaz. Atın eti 'sıfır' kolestrollüdür. Bağırsağı iç yağı ile doldurularak 'kazı' adı verilen sucuk yapılır. Eti, aynı sığır eti gibidir. Birisi söylemezse, at eti olduğu anlaşılmaz. Puşkin'in anlattığı 'kuru kısrak eti' güneşte kurutulmuş at etidir. Bozkır halkı bunu uzun yolculuklarında, at sırtındayken yerler.

Bozkır Kirke'si Türk mitolojisinde adı geçen bir büyücü kadındır. Türk mitolojisi böyle *kirke*, *iye* ve *kempir*lerle doludur. Kempir Kırgız Türkçesinde 'koca karı' demektir.

Yolculuğun bir yerinde, Kafkasların doruklarının gökyüzüne yükseldiği anlatılır. Sonra, ara sıra rastlanılan höyük ve yıkıntıların yanındaki bir mezarlık tasvir edilir: “*Yolun kenarında birkaç tane mezar taşı vardı. Buraya, Çerkez geleneğince, en iyi biniciler gömülmüştür. Taşın üzerine oyulmuş kılıç ve hançer tasvirleri, savaşçı dededen savaşçı torunlara anı olarak kalmıştı.*” Puşkin, gördüğü mezar taşlarının Çerkezlere ait olduğunu yazıyor. Oysa, bu gelenek tâ Orta Asya’dan Anadolu’ya uzanan bir Türk geleneğidir. Bugün Tunceli’nin yüksek yerlerindeki mezarlıklarda bulunan *koç-koyun-at heykellerinin* üzerinde *kılıç-kama-tüfek-makas-tencere-tava-bıçak* gibi etnografik malzeme resimleri görülür. Koç-koyun-at heykelleri ya da mezar taşları üzerine kazınan bu sembol ve damgalar, ölen kişinin hayatta iken gösterdiği belirgin özelliklerdir. Kahraman, yiğit, savaşçı ise *kılıç-kama-tüfekte*; eli açık-cömert ise *tencere-tava* vb. gibi sembollerle tanımlanır. Azerbaycan’da *Şamahı*, Anadolu’da *Ablat*, *Adilcevaz*, *Tunceli* ve *Kayseri* yöresindeki mezarlıklarda görülen bu semboller Türk kültür tarihinin birer damgasıdır.

338

Puşkin, Kafkaslarda yaşayan Türk, Tatar (Türkçe konuşan kavimlerdir), Çerkez gibi kavimler hakkında da görüşlerini anlatır:

“Çerkezler nefret ediyorlar bizden. Geniş otlaklarından sürüp çıkarmışsınız onları. Köylerini yakıp yıkmışsınız, köklerini kurutmuşuz. Onlar da gitgide dağların derinliklerine çekiliyor, oradan baskın yapıyorlar. Barışçı Çerkezlerin dostluğuna da güvenilmez... Yaptıkları kötülükler dilden dile dolaşıyor buralarda. Kırım Tatarları gibi, bunların ellerinden de silahlarını almadıkça yola gelecekleri yok. Hançer ve kılıç, bedenlerinin ayrılmaz bir parçası olmuş. Bir Çerkez çocuğu daba konuşmayı öğrenmeden bu silahları kullanmayı öğrenir. Adam öldürmek basit bir beden hareketi demektir onlar için. Tutsaklarını, günün birinde fidye karşılığında serbest bırakacaklarını umarak el altında bulundurlar. Fakat çok kötü davranırlar onlara, öldüresiye çalıştırır, çığ hamurla besler, akıllarına estikçe de döverler. Tutsakları çocuklar bekler. Bu çocuklar, en ufak bir söz üzerine, küçük kılıçlarıyla onları öldürmek hakkına sahiptirler... Çerkezler, yakın zamanlarda kabul ettiler Müslümanlığı. Onları etkileyen şey, Kuran havarilerinin serüvenleri olmuştur. Bu havarilerin arasında Kafkasya’yı uzun süre Rus egemenliğine karşı ayaklandıran, sonunda elimize geçip Soloveto Manastırı’nda ölen Mansur’u, bu olağaniüstü adamın seçkin bir yeri var. Kafkasya Hristiyan misyonerler bekliyor...”

ifadeleriyle yöre insanının karakterini de anlatıyor.

“Vladikafkas'a, dağların eşığı olan eski Kapkay'a vardık. Çevrede Osetin Köyleri var. Bunlardan birini ziyaret edeyim dedim de, bir cenaze alayına rast geldim. Bir dağ evinin kapısında insanlar birikmişti. İki öküz koşulu bir kağrı duruyordu avluda. Ölünün akrabaları ve dostları büngür büngür ağlayarak dört bir yandan geliyor, yumruklarıyla başlarını dövüyorlardı. Kadınlar ses çıkarmadan duruyorlardı. Bir yamçıya sardıkları ölüyü taşıyıp getirdiler. Kağrıya yerleştirdiler. Konuklardan biri ölünün tüfeğini aldı, barutunu üfledikten sonra cesedin yanına koydu. Kağrı hareket etti. Konuklar da onun arkasından yürüdüler. Ölüyü köyün otuz verst uzağına, dağlara gömeceklerdi. Ne yazık ki kimse bu törenlerin anlamını açıklayamadı bana.”

diye anlatarak, belki de bilmeden ‘Osetinlerde ölü gömme geleneği’ hakkında etnografik bilgi aktarıyordu. Ayrıca, “Osetinler Kafkas oymaklarının en yoksullarıdır. Kadınları oldukça güzel.” diye de onların sosyal ve ekonomik durumlarını belirtiyor, bu arada kadınlarının güzelliğini de aksettiriyordu.

339

Puşkin, uzun, zor ve yorucu bir yolculuktan sonra Gürcistan’ın Tiflis şehrine gelir. Orada bir hamama girer. Hamamda kadınların erkeklere birlikte yıkandıklarını, kadın ve kızların erkeklerden sakınmadıklarını anlatır. Bu arada;

“Öte yandan, Gürcü kocakarılarından daha çirkin bir varlık düşünemezsiniz. Cadıdan farkları yok.” diyerek, yaşlı Gürcü kadınlarını tanımlar. Ayrıca Gürcistan’ın Ruslar tarafından işgalini anlatır:

“Gürcistan 1783 yılında Rusya’nın egemenliğini kabul etmişti. Fakat bu, ünlü Muhammed Ağa’nın 1795’te Tiflis’i ele geçirerek yakıp yıkmasına ve 20.000 Tiflisliyi tursak etmesine engel olamadı. Gürcistan 1802’de İmparator Aleksander’in egemenliği altına girdi. Gürcüler savaşçı bir ulustur. Bayrağımız altında yiğitliklerini gösterdiler. Bilim ve kültür alanında da büyük yetenekleri var. Toplumsal yaşamı seven şen insanlar. Bayramlarda erkekler türkü söyleyerek sokaklarda dolaşır. Kadınlarsa lezginka (kıvrak bir Kafkas dansı) oynarlar. ... Gürcüğlerin içki içişleri bizimkine benzemiyor. Şaşılacak kadar da dayanıklılar. ... Tiflis’i kayalık dağlar kuşatmış. Yanından da Kura nebrı akıyor. Bütün rüzgârları tutan bu dağlar, güneş ışınları altında kızışıyor; devinimsiz havayı

cebenneme geviriyorlar. Kırkbirinci enlem dairesinde bulunmasına karşın, Tiflis havasının korkunç sıcaklığı buradan geliyor işte. Kentin asıl adı olan Tbliskalar da 'kızgın kent' demekmiş zaten. ...Tiflis halkının çoğunluğu Ermenidir. 1825 yılında 2500 Ermeni ailesi varmış burada. Şimdi savaşlar sırasında sayıları daha da artmış. Gürcü aileleri 1500 kadar. Ruslar kendilerini buralı saymıyor. Subaylar zorunlu görevdeler. ...Tiflis'in havası sağlam değil diyorlar. Sıtması bir felaket. ...Halk Kura Nehrinin suyunu içiyor. Bulanık, fakat boş bir su. ...Şarap tüketimi o kadar fazla ki, hani su olmasa fark etmeyecekler."

diyerek, Tiflis'in konumuna, suyuna, sıtmasına, şarap tüketimine, Gürcülerin etnik yapısına ve Tiflis adının etimolojisine ait bilgi veriyor. Bu bilgiler, sanırım Gürcü tarihçeleri için bir kaynak olur.

Puşkin, bin bir zorlukla, yağmurda, karda, soğuk havada, at üstünde ve araba içinde yolculuk yaparak Arpaçay'a ulaşır. "Bu kutsal ırmağa sevinçle girer." Rus ordusu Arpaçay'ı da ele geçirmişlerdir. Kars'a 75 verst kala bir Ermeni köyünde 'yarısı külden yapılmış berbat bir Ermeni çöreği' yer.

Genç fakat çok geveze bir Türk delikanlısının kılavuzluğunda Kars'a doğru yola çıkar ve yine bin bir maceradan sonra Kars'a girerler. 'Kötü Türk kaldırımlarında atının ayağı sürçe sürçe' giderek harap bir evin önünde dururlar. Puşkin, Kars'ı "Erişilmez savunma mevzilerine ve yalçın kaya üstüne kurulmuş kaleye baktıkça, Kars'ı nasıl ele geçirdiğimize şaşır kalıyorum." der. 'Ekin tarlaları arasından geçiyorduk. Etrafta köyler vardı. Fakat abali kaçıp gitmiş, hepsi bomboş kalmıştı.'" diyerek de çevreyi anlatır. İnsan, bu satırları okurken, Arpaçay, Kars ve Erzurum yöresindeki Türk insanının yaşadığı Rus savaşını, çektikleri eziyetleri, kaçkını ve yoksulluğu hissediyor. 1878-79 Osmanlı-Rus savaşının ardından Anadolu'ya akın akın göç eden Rumeli, Makedonya ve Kafkas Türklerinin uğradıkları felaketleri de düşünürseniz, üzüntüye boğuluyorsunuz.

Puşkin, 13 Haziran 1825 tarihinde Rus alayına ulaşır. Kendisi Nijegorod Dragon alayında görevlidir. Tam bu gün, General Burtsov 'büyük Erzurum yolunun solundan ilerleyerek Türk ordugâhına cepbeden saldırmayı ve düşmanı kuşatmayı' planlar. Rus ordusu çok zor bir dar boğazı da geçerek Soğanlı tepelerine çıkarlar. Biraz ilerde Türkler 200 kadar Kazak'a ateş açarlar.

'Kazakların tepelerinde 500 kadar Türk vardı. Kazaklar ağır ağır geriliyorlardı. Türkler ani ataklara kalkarak Kazakların 20 adım ötesine kadar geliyor, nişan alıp ateş ediyor, sonra dörtlü geri

çekiliyorlardı. Yüksek sarıkları, kırmızı kaftanları ve atlarının parlak koşumları; mavi üniformalı, gösterişsiz koşum takımlarına sahip Kazaklarla tam bir karşıtlık yaratıyordu. Bizimkilerin on beşi yaralanmıştı. Yarbay Basov haberci göndererek imdat istedi. Bu sırada kendisi de ayağından yaralıydı. Kazaklar bozulmak üzereydi. Fakat Basov yeniden atına bindi; komutayı elden bırakmadı. Destek birliği gelip yetişti. Türkler bunu görünce, başı kesilmiş çıplak bir Kazak cesedini dağda bırakarak bir anda gözden yitip gittiler. Kestikleri kafaları İstanbul'a gönderiyorlarmış. Ellerini kana bulayıp sancaklara basıyorlar."

diyerek bizim tarihçilerimizin yazmadıkları bazı bilgileri aktarıyordu. Kesilen kellelerin İstanbul'a gönderilmesi, ellerini kan bulayarak sancak üzerine basmaları, Türk askerlerinin başlarında 'yüksek sarıklar' olması, süvarilerin kırmızı kaftan giymeleri, atlarının koşumlarının parlak olması acaba bir romancının sonradan hayal ettikleri miydi? Bu tespitlerin Türk tarihçileri tarafından da onaylanması gerekecek. Çünkü, bir Türk süvarisinin, başında koca bir kavuk, üstünde kırmızı bir kaftanla kılıç sallaması ve tüfekte mahirane ateş etmesi pek mümkün görünmüyor.

341

Puşkin, Rus ordusu içinde, Ruslardan başka Kazakların (herhâlde Hristiyan Kazaklar), Müslüman Tatarların, Transkafkasya bölgesinin ve henüz ele geçirilmemiş toprakların ahalisinden de kimselerin bulunduğunu yazıyor.

"Bunların arasında Doğu'da şeytana taptıklarına inanılan Yezidiler çok ilgimi çekiyordu. 300 kadar Yezidi ailesi Ararat eteklerinde yaşıyor. Bunlar Rus hükümdarının egemenliğini kabul ettiler. Başkanları kara kalpaklı, kırmızı kaftanlı, çirkin bir adamdı. ...Yezidilerin inançları üstüne söylenenlerin doğruluk derecesini öğrenmeye çalıştım. Yezidi başkanı, şeytana tapmak diye bir şeyin aslı astarı olmadığını söyledi. Onlar da Tanrı'nın birliğine inanıyorlarmış. Fakat şeytanın ilençlenmesini de doğrulamıyor, yakışsaksız buluyorlarmış. Tanrı'nın merhametine sınır konulamayacağına göre, bugün mutsuz olan şeytan yarım bağışlanabilirmiş. Bu açıklamayı yeterli buldum."

notu ile pek çok kimsenin bilmediği Yezidiler hakkında bilgi veriyor.

Puşkin'in anlattığına göre, 17 Haziran 1825 tarihinde silah sesleri ile uyanırlar. Rusların Karadağ alayı sekiz Türk sancağı ile geri dönerler. Albay Frideriks kaya yığınları ardında pusuya yatan düşmanla (Türklerle) kapışır,

onları sıkıştırıp püskürtür ve atlı Türk birliğinin komutanı Osman Paşa da canını zor kurtarır. Bu anlatılar ne derece doğrudur? Türk savaş belgelerinde böyle bir olay yaşanmış mıdır? Araştırmak gerek. Acaba, sekiz Türk sancağı şimdi Moskova askerî müzesinde mi?

Puşkin savaş sahnelerini bir film gibi nakleder. Rus ordusu Türklerden çok üstün savaşır. Öyle ki, Türk süvarileri, dötrnala uzaklaşan Puşkin'in [Puşkin değil] arkasından ateş açınca onlar gülüşürler. Sol kanatta kıran kırana savaş sürer. Kont Paskeviç, Nijegorod alayının başında General Rayevski'yi gönderir. Türkler karşı saldırıya geçip çekilirler. Puşkin'in (bizim Tatarlar dediği) Tatar askerleri, yaralı Türk askerlerini bir anda soyup çırılçıplak bırakırlar. Bu anlatım da ne derece doğrudur bilinmez. Müslüman Tatarlar ki bunlar da Başkırt, Kazan Tatarı, Mişer Tatarı ve Kırım Tatarı adı verilen Türk boylarıdır. Bu Türk boylarının Osmanlı hanedanı ile yakınlığı bilinmektedir. Aynı dili konuşan, İslam dinine inanan Türklerin bunu yapması hiç de akla yatkın gelmiyor.

Bu yolculuk notları içinde beni en fazla üzen, hüznölendiren Puşkin'in şu ifadesidir:

342

“Hızlı ve güçlü atlara sabip Tatar alayları önde gidiyordu. Benim atım da dizginini ağzına kıstırmış uçarcasına ilerliyordu. Onu güçlükle yavaşlatabildim. Yolda yanlamasına uzanmış yatan genç bir Türk'ün cesedi önünde durdum. 18 yaşlarında bir dekikanlıydı bu. Bir kızinkini andıran solgun yüzü henüz tazeliğini yitirmemişti. Sarı tozlar içinde yatıyordu. Tıraşlı ensesinde bir kurşun yarası vardı.”

Bu 18 yaşında vatani için şehit olmuş Türk gencinin adı neydi acaba? Bu meçhul asker Anadolu'nun hangi köyünden, hangi annenin kucağından kopup buralara gelmiş, ensesinden yediği kurşunla kanlar içinde toza bulanmıştı. Kop Dağlarında, Sarıkamış'ta, Kafkaslarda donarak ölen binlerce Mehmetçik gibi bu meçhul Mehmet de bayrak, vatan ve toprak için ölmüştü.

Puşkin, Rayevski, Kont Paskeviç'e bir not yazarak;

“Düşmanın (Türklerin) tam bir bozguna uğradığını” bildirir. “Erzurum Seraskerinin de bir çarpışmada bozguna uğratıldığını öğrendim. Serasker 30.000 kişilik bir orduyla Hakkı Paşa'ya katılmaya geliyormuş. Yenilince Erzurum'a kaçmış. Ordusu Soğanlı bölgesinde dağılmış, topları ele geçirilmiş. Hakkı Paşa da böylece teke düşürülmüştü. Kont Paskeviç toparlanma fırsatı vermedi ona.”

diye yazan Puşkin'in bu beyanı Osmanlı tarihçileri tarafından değerlendirilmeli, varsa abartılı yanları tenkit edilmelidir.

Erzurum Yolculuğu Türk ordusunun yenilgisi ve askerinin perişanlığı ile sürüp gidiyor. Yolculuğun acı ve tatlı notları sayfalar içinde birbirini kovalıyor. Kazaklara Türk paşasının *yeşil çadır* içindeki tasviri oldukça ilgi çekicidir.

“Paşa bağdaş kurup oturmuş, çubuğunu tütürüyordu. Kirk yaşlarında gösteriyordu. Güzel yüzünde derin bir düzgünlük ve gurur ifadesi vardı. Teslim olduğunda kendisine soru sorulmamasını, bir fincan kahve getirilmesini rica etmişti.” diye yazan Puşkin, Hasankale için *“Erzurum’un anahtarı sayılıyor. Kent, başı bir kale ile taşlı kayalığın eteğinde kurulmuş. Yüz kadar Ermeni ailesi yaşıyor burada.”*

bilgi veriyor.

27 Haziran 1825 tarihinde Erzurum Rusların eline geçer. Puşkin, Türkler için bu acılı günü şöyle anlatıyor:

“Alaylarımız Erzurum üzerine yürüdü ve 27 Haziran günü Poltova savaşının yıl dönümünde, akşam saat altıda, Rus bayrağı Erzurum kalesinde dalgalanıyordu. Rayevski ile birlikte bareket ettik. Görülecek manzaraydı doğrusu. Türkler evlerinin diiz damlarına çıkmışlar, astık suratlarla bizi seyrediyorlardı. Ermeniler gürültülü bir kalabalık hâlinde sokaklarda birikmişlerdi. Çocukları istavroz (haç) çıkararak ve biş durmadan ‘Hristiyan! Hristiyan’ diye bağırarak atlarımızın önünde koşuyorlardı. ...Erzurum sokakları dar ve eğri büğrü. Yapılar oldukça yüksek. ...Erzurum Asya Türkiyesi'nin en önemli kenti sayılıyor. Nüfusunun 100.000'i bulunduğu söyleniyorsa da, sanırım abartılmış bir rakam bu. Evler taştan yapılmış. Damlar çimle kaplı. Yüksekten bakınca kente tubaf bir görünüş veriyor bu. ...Avrupa'yla Doğu arasındaki başlıca kara ticaret yolu Erzurum'dan geçiyor. Fakat kentte çok az mal satılıyor. ... Sert bir iklimi var buranın. ...Erzurum'da çeşmeden bol bir şey yok. Her birinin üstünde bir zincire bağlı teneke taslar asılı. İnançlı Müslümanlar bu taslardan su içiyor, Tanrı'ya şükürler ediyorlar.. ...Meşitler basık ve karanlık. Mezar taşlarının üstünde yine taştan yapılma sarıklar yükseliyor. ... Sultanın ön ayak olduğu yenilik hareketleri Erzurum'a ulaşmamış benüz. Ordu hâlâ renk renk Doğu giysileri içinde. Erzurum'la İstanbul arasında, tıpkı Kazan'la Moskova arasında olduğu gibi bir çekişme var.”

Puşkin'in yolculuk notları birkaç sayfa daha devam eder. Erzurum'dan ayrılmadan önce, 19 Temmuz günü Kont'a uğrar. O, Puşkin'e bir Türk kılıcı armağan eder. Fakat, bu arada Rus ordusuna karşı yeniden bir hareket başlar. General Burtsov Bayburt dolaylarında vurulur.

İşte, 1829 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus ordusuyla birlikte yola çıkarak Erzurum'a kadar gelen dünyaca ünlü Rus yazar ve şairi Puşkin'in yolculuk günlüğündeki bilgiler bunlar. Bu günlük bir Rus'un duygularından çok, gördüklerini aktarması bakımından önemli bence. Yazar, "Bahçesaray Çeşmesi" adlı şiirinde Kırım Hanı'nın tasvirini öylesine güzel ve heybetli yapıyor ki, bir Türk olarak göğsünüz kabarıyor. Fakat, Puşkin'in Arpaçay'dan itibaren Anadolu topraklarında gördüklerini anlatışı beni oldukça üzdü. Türk insanının fakirliği, ezilmişliği ve vatanı uğruna şehadeti ne kadar tezat. Kars ve Erzurum Doğu Anadolu'nun bugün de en önemli iki büyük şehri. Puşkin'in çektiği fotoğraflardaki dün-bugün çizgileri birileri tarafından araştırılmalı.

344

30.000 kişilik ordusu ile Ruslara yenilen Erzurum Seraskeri'nin gafletine de kahrolmamak elde değil. Eğer Puşkin doğrusunu yazıyorsa, Osmanlı ordusunun başındaki paşalar hiç gün görmemiş, savaş meydanlarına inmemiş kişiler. 30.000 askerle 15.000 kişilik Rus ordusuna nasıl yenilir? Düşmana esir düşen paşa, hiçbir şey olmamış gibi, elinde çubuğu ile bağdaş kurup oturur ve kendisine bir fincan kahve yapılmasını ister?

Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler hakkında verilen bilgiler de hiç iç açıcı değildir. Henüz 1825 yılında ve Osmanlı'nın teb'ası, hem de 'millet-i sâdika'sı olan bu halk Rusların Erzurum'u işgali üzerine onlara büyük sevgi gösterirler, yanlarında olurlar; ekmeklerini yedikleri Türklerin kuyusunu kazmaya hazırlanırlar. 1914-1915 yıllarında da bu gösterilerini Türkleri katletmeye kadar götürürler; Türk halkını camilerin içinde canlı canlı yakarlar, henüz doğmamış bebekleri annelerinin karınlarında süngülerle öldürürler. 1825 yılında henüz çocuk olan bu Ermenilerin torunları 90 yıl sonra Erzurum, Kars, Oltu, Sarıkamış yörelerinde Türkleri katlederler, sonra da tehcir edildikleri için, Türklerden hesap sorarlar. Onlara Puşkin'in bu günlüğünü okumalarını öneririm.

Puşkin'in yolculuk notlarında gezdiği coğrafyayı, şehirleri ve gördüğü insanları tasviri çok canlı. Sanki beraber yolculuk yapıyorsunuz. Çerkez, Gürcü, Kalmuk gibi toplulukların folklor ve halk bilimi hakkında da ilk elden bilgiler öğreniyorsunuz. Bu kitabı bulabilerseniz mutlaka okuyun. Üzüleceksiniz ama acı gerçekleri de öğreneceksiniz.